

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію

АФАНАСЬЄВА ДМИТРА МИКОЛАЙОВИЧА

на тему: «Формування соціального потенціалу Інтернет-спільнот

(на прикладі Закарпатської області)», поданої на здобуття

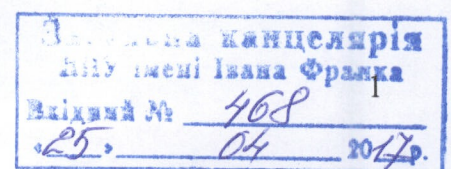
наукового ступеня кандидата соціологічних наук

за спеціальністю 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології

Актуальність теми дисертаційного дослідження

Структури соціальної взаємодії, що виникають з практиками використання новітніх інформаційно-комунікативних технологій, є предметом вивчення соціології з другої половини 80-х років ХХ ст., коли набула розвитку тенденція перетворення мережі Інтернет в масово-доступне комунікативне середовище, яке не тільки доповнювало чи, іноді, навіть, заміщувало традиційні технології цієї сфери, але створювало нові формати взаємодій між людьми. В сучасному світі гуртування людей відбувається не тільки у фізичному просторі співприсутності, але й у кібервіртуальному, через посередництво Інтернету, як технічної платформи, що в даному аспекті позиціонується як глобальна соціально-комунікаційна мережа, преизначена для задоволення інформаційно-комунікаційних потреб індивідів і груп через застосування телекомунікаційних технологій.

Масові спільноти, що вперше виникли в мережі Інтернет спочатку були, так би мовити, функціональним продовженням традиційних соціальних спільнот (користувачі інформаційно-аналітичних, фінансових, комерційних, наукових структур), з часом почали виникати нетрадиційні спільноти, що здобули означення «віртуальних» або «он-лайн-спільнот». І абсолютно логічно, що вони стали предметом уваги з боку соціологів, адже інтерес до процесу формування таких соціальних утворень як групи та спільноти є одним з ключових компонентів предметної сфери соціології.

Соціальні спільнотні мережі Інтернету, з одного боку, виводять сучасне суспільство на інший рівень розвитку та значно розширюють можливості пошуку та обміну інформацією, зокрема, формати спілкування між людьми. Сайти соціальних мереж здатні допомагати людям в самореалізації, а схвалення групи стає чи не значимішим, ніж схвалення певним, деякою мірою абстрактним, «суспільним оточенням». Відсутні в соціальних мережах міжособистісні умовності спілкування, яких важко уникнути в реальному (офлайн) спілкуванні надають новітніх критеріїв оцінки власних можливостей та потенціалу. З іншого боку, соціальні мережі вносять зміни до процесу соціалізації, адже Інтернет-комунікація впевнено стає не просто компонентою соціальної активності, але її критерієм. Соціальні спільноти Інтернет простору здатні посувати на другий план класичні інститути соціалізації – сім'ю, освітні формації, реальних приятелів та знайомих, а також змінювати спрямованість соціальної активності. Яка, власне є як компонентою, так і результатом соціального потенціалу груп, вивчаючи який, соціологія покладається на широкий спектр факторів його формування і розвитку, а саме на економічні, політичні та психологічні. Порівняно з іншими суспільствознавчими та гуманітарними науками соціологія містить комплексніший формат вивчення потенціалу як на рівні суспільства в цілому, так і на рівні соціальних дій та взаємодій людей. Важливою перевагою соціологічного аналізу змісту та структури соціального потенціалу є можливість використання в якості теоретико-методологічної бази чималої кількості соціологічних концепцій.

Виходячи з вищезазначеного, вважаю, що дисертаційне дослідження Афанасьєва Дмитра Миколайовича «Формування соціального потенціалу Інтернет-спільнот (на прикладі Закарпатської області)» є актуальною науковою роботою, присвяченою аналізу формування соціального потенціалу Інтернет-спільнот, як одного з ключових групових формоутворень гуртування індивідів в сучасному суспільстві.

*Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій,
їх достовірність та новизна*

Структура роботи відповідає завданням, які окреслив автор. Концептуальний підхід, запропонований здобувачем, є науковим результатом, отриманим на основі узагальнення теоретичного і практичного досвіду; вивчення автором наукової літератури та аналітичних джерел, в тому числі обробки та аналізу даних соціологічних досліджень. Автор дисертаційного дослідження вносить на захист отримані висновки, що містять новизну та складають основу захисту.

Підхід дисертанта до соціологічного розгляду соціального потенціалу в ракурсі аналізу через функціонування Інтернет-спільнот безумовно є обґрунтовано доречним і оригінальним, зважаючи на відсутність чіткої і узгодженої концептуальної визначеності поняття «Інтернет-спільнота» в соціологічному дискурсі, попри численну кількість робіт з цієї проблематики. Тому, вважаємо вдалим сформульовані Афанасьєвим Д.М. мету і завдання дослідження, що вибудовані з перспективою того, аби виокремлене автором проблемне поле соціологічних дискусій стосовно Інтернет-спільнот та соціального потенціалу зійшлися в логічній точці перетину.

Оцінюючи найважливіші здобутки дисертаційного дослідження, варто вказати на наступні результати, які є концептуальним стрижнем роботи і мають вагому наукову новизну.

Передусім, це уточнення поняття Інтернет-спільнот та систематизація підходів в їхній типологізації, в тому числі уточнення окремих (двох) типів Інтернет-спільнот, які містять компоненту формування соціального потенціалу.

По-друге, це розробка системи показників діагностики соціального потенціалу Інтернет-спільнот, зокрема, виділення індикаторів визначення приналежності індивідів до спільноти, а саме – їхніх очікувань, знайомств, знань, цінностей, комунікативних компетенцій. Також результативним здобутком слід вважати розробку індикатора рівня сформованості соціального потенціалу – міру задоволення потреб індивіда.

По-третє, це виявлення синергетичного впливу досвіду залученості індивіда до Інтернет-спільнот на формування його соціального потенціалу як окремої особистості. Зокрема, автор на підставі результатів власних соціологічних досліджень доводить, що впливовими факторами є обсяг економічного та культурного капіталів самої особистості, а також має значення регіон її проживання.

По-четверте, дисертант зробив важливий крок щодо удосконалення категоріально-понятійного апарату «Соціології Інтернету» та «Соціології соціальних груп», запропонувавши доповнення до інтерпретації окремих понять дослідження, а саме: «Інтернет-спільнота», зацентрувавши в його визначенні на характеристиці мережевого індивідуалізму; та доповнив поняття «соціального потенціалу» через його колективну компоненту взаємної довіри та ефект емерджентності.

Слід відзначити обґрунтованість наведених дисертантом висновків, які базуються на грамотному використанні як загальнонаукових, так і соціологічних методів дослідження. Нове наукове знання отримане дисертантом за допомогою таких методів як: порівняльно-історичний – для аналізу соціологічного дискурсу поняття потенціалу; системно-структурний – при концептуалізації соціального потенціалу спільнот та його ресурсних складових; а також залучено такі загальнонаукові методи, як аналіз, типологізація, порівняльний аналіз та здійснений на його основі синтез.

Існуючі на сьогодні методики дослідження Інтернет аудиторії спрямовані переважно на виявлення думок членів спільнот з того чи іншого питання, але не на вивчення сутності самих кібервіртуальних спільнот. В ході роботи над дисертаційним проектом, дисертантом застосовано такі кількісні методи емпіричного дослідження, як он-лайн опитування серед учасників соціальних мереж, метод анкетування з використанням квотної вибірки, контент-аналіз повідомлень групових сторінок соціальної мережі. Також використано в ілюстративному порядку (хоч автор позиціонує це як вторинний аналіз даних) в ролі преамбули до презентації результатів власних емпіричних розвідок низку

результатів соціологічних на статистичних досліджень щодо кількісних показників користування Інтернетом та соціальними мережами в Україні, а також дані щодо довіри та соціального почуття громадян України.

Дисертаційне дослідження складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу та загальних висновків, списку використаних джерел, додатків; оформлене відповідно до встановлених вимог і дозволяє чітко фіксувати новизну підходу автора до теоретико-методологічних засад соціологічного аналізу прояву соціального потенціалу Інтернет-спільнот, виявленню його індикаторів, виявленню етапів процесу формування, дослідженню прояву та реалізації соціального потенціалу Інтернет-спільнот на прикладі дослідження досвіду користування соціальними мережами мешканцями Закарпатської області (передусім молоді). Дисертація вдало структуризована, викладення змісту роботи ведеться логічно, послідовно, досить аргументовано.

У першому розділі дисертації **«Теоретико-методологічні підходи до соціологічного аналізу Інтернет-спільнот»** здійснено аналіз теоретико-методологічних підходів до вивчення та інтерпретації поняття Інтернет-спільнот, розкрито значення соціологічного дослідницького категоріально-понятійного апарату та розглянуто типологію сучасних Інтернет-спільнот.

Хотілося б особливо звернути увагу на підрозділ *1.3 «Типологія сучасних Інтернет-спільнот»*, де автором досить повно представлено існуючі підходи до сучасної типологізації Інтернет аудиторії, спільнот, зокрема.

Другий розділ **«Особливості формування соціального потенціалу Інтернет-спільнот»** присвячено розкриттю значення поняття потенціалу, капіталу, ресурсу, зокрема в їхній соціальній площині, здійснено концептуалізацію цих понять і представлено систему оцінювання сформованості соціального капіталу Інтернет-спільнот.

Заслуговує на увагу запропоноване дисертантом визначення соціального потенціалу як сукупності явних або прихованих ресурсів та можливостей індивідуального або групового суб'єкта та сконструйована ним система

оцінювання сформованості соціального потенціалу Інтернет-спільнот, зокрема концептуальна схема його формування.

Архітектоніка третього розділу **«Шляхи реалізації соціального потенціалу Інтернет-спільнот (на прикладі Закарпатської області)»** є логічним продовженням двох попередніх і відображає результати аналізу автором даних досліджень щодо показників користування Інтернетом в Україні, проведених відомими компаніями та дослідницькими групами, а також представлено результати трьох авторських соціологічних досліджень, проведених кількісними методами опитування та контент-аналізу.

Тема даного *дисертаційного дослідження має зв'язок з державними науковими програмами*, а саме: дисертаційне дослідження виконане в межах комплексного наукового проекту факультету суспільних наук ДВНЗ «Ужгородський національний університет» «Закарпаття в системі соціальних трансформацій України» (номер державної реєстрації №0110U000768), в якому дисертант брав участь в ролі виконавця.

Значущість дослідження для науки і практики, впровадження наукових результатів, напрями їх подальшого використання

Отримані в процесі дослідження методологічні розробки, теоретичні висновки, проаналізований та зібраний емпіричний матеріал соціологічних досліджень можуть слугувати основою для обґрунтування і розробки освітніх програм з формування інформаційної, Інтернет та медіа грамотності у школярів, в роботі фахівців соціального маркетингу. Основні наукові положення, висновки дисертаційної роботи можуть бути використані при викладанні таких навчальних дисциплін, як «Соціологія Інтернету», «Соціологія соціальних груп», «Соціологія спільнот» у вищих навчальних закладах.

Повнота викладу основних результатів дисертаційного дослідження в опублікованих працях

Дисертаційне дослідження Афанасьєва Дмитра Миколайовича є завершеною науковою роботою, а отримані результати, наведені в дисертації та авторефераті, належать її автору. Основні положення дисертаційного дослідження викладені в 16 наукових публікаціях, з яких: 5 статей, що опубліковані в українських фахових виданнях із соціологічних наук, 2 статті у закордонних виданнях, та 9 матеріалів наукових конференцій, форумів, конгресів. Повнота викладу наукових домінант, висновків і рекомендацій в опублікованих статтях здобувача відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника» №567 від 24 липня 2013 року, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України (зі змінами). Вимогам вищезгаданого Порядку відповідає і оформлення дисертаційної роботи. Основні положення дисертації і зміст автореферату є ідентичними. Зміст опублікованих наукових праць здобувача та автореферату дисертації достатньо повно відображають основні тези дисертаційного дослідження.

Дискусійні положення та зауваження

Позитивно оцінюючи здобутки дисертанта, вважаю, що деякі положення дисертації та твердження, що їх містить текст, мають дискусійний характер або потребують уточнення.

1. Теоретико-методологічний базис дослідження автора сформований переважно ідеями з робіт (статей) сучасних маловідомих авторів з України, близького зарубіжжя та окремих західних країн, але не працями авторів, які є визнаними авторитетами в царині соціологічної та суспільствознавчої думки. Зокрема, не отримали належної уваги праці Г. Рейнгольда, М. Кастельса, Б. Андерсона, М. Олсона, П. Бурдьє та, навіть, Ф.Тьонніса. Також вартою уваги, на нашу думку, могла б бути акторно-мережева теорія (Б. Латура, Дж. Ло та ін.), яка б надала роботі ще сучаснішого та глибшого характеру.

В підрозділі 2.3. *«Концептуальна схема формування соціального потенціалу Інтернет-спільнот»* відчувається нестача такого теоретичного

конструкту Б. Андерсона як «уявлена спільнота» (як соціально сконструйованої спільноти, що уявляється людьми, які сприймають себе як її частину), що б, на нашу думку, сформувало міцне підґрунтя та суттєво б сповнило аналіз. А також концепту «розумного натовпу» Г. Рейнгольда.

2. Автор не досить впевнено розводить теоретичні межі змістовості понять соціального капіталу та соціального потенціалу, визначаючи останній материнським поняттям, віддаючи поняттю соціального капіталу похідну роль. Також нечітко визначається відмінність між поняттям ресурсу та потенціалу, які по суті постають тотожними. Запропонована автором лінійна схема зв'язку понять соціального потенціалу, капіталу та ресурсів, на нашу думку, є дещо недопрацьованою, адже в ній позиції кожної компоненти подані логікою прямого одностороннього переходу. Але вона дещо суперечить визначенню автором соціального потенціалу як значно ширшого поняття, ніж соціальний капітал (С. 77), де автор визначає соціальний капітал ефективно використовуваним в певній діяльності соціальним потенціалом, тоді як ресурси позиціоновані виключно вихідною роллю в формуванні потенціалу. Понятійна схема працює наступним чином: ресурс → потенціал (можливості ресурсу) → капітал (реалізований потенціал) (С. 78). Але, на нашу думку, схема не може вважатись універсальною, адже в ній відсутня ситуація, коли ресурси з'являються на ґрунті вже наявного потенціалу (як іманентної джерельної складової), і лиш будучи ефективно використаними, конвертуються у капітал, який надалі здатен стати як ресурсом, так і потенціалом. Тож автору варто було попрацювати над, наприклад, понятійною моделлю в форматі неперервного циклічного вдосконалення, або представити схематичну модель спіралеподібного циклічного руху переходів станів зі зростанням радіусу поля можливостей. Зокрема, визначаючи соціальний потенціал особистості, автор визначає його складові індикаторами (С.80-83), які по суті схеми представленої на С. 77 дисертаційної роботи, мають ресурсний статус. Що, знову ж таки напрошує уточнень. Тому доволі важко зрозуміти в даній роботі, як корелюють

між собою поняття ресурсу, капіталу та потенціалу. Хотілося б отримати коментар дисертанта.

3. Автор доволі поверхово, хаотично та непередметно маніпулює в дисертаційній роботі поняттям «актор» (поіноді, синонімічно вживаючи поняття «агент»), в повній мірі не використовуючи теоретичний і концептуальний потенціал даного поняття, зокрема в ракурсі його ролі в категоріально-поняттєвій конструкції соціального потенціалу.

4. Незавершеною в розробці є запропонована автором типологія соціального потенціалу спільнот, а саме поділ потенціалу спільнот на фактичний та перспективний (С. 86). На нашу думку, характеристика фактичності та перспективності більш доречна до ресурсу, ніж до потенціалу. Виникає питання: а чи може потенціал мати прогресивний, ймовірний, уявний характер тощо?

5. Приклад Закарпатської області в масштабі дисертаційного дослідження, на нашу думку, має надто кейсовий характер, який не дозволяє робити масштабних висновків. Проте, якщо його вважати ілюстративним, та таким, що постав як джерельна база апробації інструментарію та тестування індикаторів досліджуваного явища, то цілком сприймається як припустимий.

Вказані зауваження носять рекомендаційний характер і дисертант може їх врахувати при бажанні у своїх подальших наукових розвідках. В цілому дисертація Афанасьєва Дмитра Миколайовича, поза сумнівами, заслуговує позитивної оцінки. Вона підготовлена на належному фаховому і загальнонауковому рівні, написана літературною мовою, з дотриманням стандартів її наукового стилю.

Загальний висновок про відповідність роботи встановленим вимогам

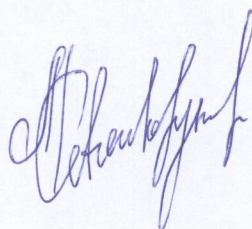
Визначене автором в меті амбіційне прагнення розробки концептуальних засад, які ми розуміємо як подання наукових логічно вивірених, взаємодоповнюваних та унікальних системних компонентів підходу в аналізі об'єкту дослідження, здійснене хоч і в дещо неповній, але в достатній мірі того, щоб дисертаційна робота позиціонувалась як завершена та достойна підтримки в

здобутті автором наукового ступеня. Аналіз тексту дисертації в цілому, автореферату і публікацій дозволяє стверджувати, що пропонуване дослідження є самостійною, завершеною роботою, результати якої є актуальними, мають теоретичну і практичну цінність.

Автор проявив здібність до самостійної наукової роботи, проведення оригінальних емпіричних досліджень на досить актуальну і складну тему. Таким чином, дисертація Афанасьєва Дмитра Миколайовича «Формування соціального потенціалу Інтернет-спільнот (на прикладі закарпатської області)», подана до захисту на здобуття наукового ступеня кандидата соціологічних наук за спеціальністю 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології є самостійним науковим дослідженням, що повністю відповідає вимогам пп. 9, 11, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів» затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567 (зі змінами, внесеними згідно з Постановами КМУ №656 від 19.08.2015 р. та №1159 від 30.12.2015 р.), а здобувач заслуговує присудження наукового ступеня кандидата соціологічних наук за спеціальністю 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології.

Офіційний опонент :

кандидат соціологічних наук, доцент
доцент кафедри галузевої соціології
факультету соціології
Київського національного
університету імені Тараса Шевченка

А.О. Петренко-Лисак

